

Wiktor Szymborski
Uniwersytet Jagielloński

Mendykanci potrzebującym – czyli jak zakon żebraczy wspomagał żebraków w nowożytniej Warszawie, przykład konwentu dominikanów

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest prezentacja sposobów, jakimi Zakon Kaznodziejski wspomagał ubogich we wczesnym okresie nowożytnym. Można je dostrzec na podstawie analizy źródeł z XVII, XVIII i XIX. Znajdują się w nich informacje na temat przekazywania jałmużny ubogim, studentom, pielgrzymom podróżującym do różnych miejsc świętych (na przykład Santiago de Compostela czy Rzymu), a nawet ubogich duchownych. W niektórych przypadkach dominikanie zawierali wzmianki o żebrakach (narodowość) w tym takie, jak ten, że dana osoba należy do stanu szlacheckiego. Członkowie zakonu ofiarowywali jałmużnę byłym żołnierzom, którym udało się uciec z niewoli.

SŁOWA KLUCZOWE: dominikanie, jałmużna, historia
gospodarcza, Warszawa

SUMMARY

Beggars to beggars – some comments about helping the beggars based on the bookkeeping of the Warsaw Black Friars Convent at the Modern Period

The purpose of the study is to present techniques used by members of the Dominican Order to help the poor in early modern period. On the basis of the accounts written in XVII, XVIII and XIX century those practices were shown. We can find information about giving alms to unknown poor people, students, poor pilgrims traveling to various holy places (for example to Santiago de Compostela or Rome) and even poor vicars. In some cases dominicans wrote more details about the beggar (nationality) such as the fact that he or she is a member of a gentry. Members of the black friars gave alms to the former soldiers that fortunately had been released from captivity.

KEYWORDS: dominicans, alms, economic history, Warsaw

Takie oto bogactwa zostawiam wam, bracia najdrożsi, abyście je jako synowie posiadali na mocy dziedziczonego prawa. Miejcie miłość, zachowujcie pokorę, posiadźcie dobrowolne ubóstwo¹

te słowa zawarł w swym testamencie św. Dominik założyciel zakonu braci kaznodziejów.

Zagadnienie dobrowolnego ubóstwa czy kwestie posiadania prywatnej własności przez dominikanów były wielokrotnie omawiane i analizowane przez licznych badaczy. Kwestia jałmużnictwa jak dotąd postrzegana była głównie przez pryzmat legatów udzielanych braciom kaznodziejom a nie dobrowolnych ofiar, które przekazywali potrzebującym sami zakonnicy. Najwymowniej świadczą o tym wypisy z akt kapituł generalnych zatytułowane *de eleemosynis*². Uwzględniając rozporządzenia kapituł odnoszące się do prywatnej własności zakonników³ jest to zrozumiałe, sam fakt

1 *Obyczaje św. Dominika*, [w:] *Legendy dominikańskie*, przełożył i opracował J. Salij OP, przedmowa A. Kamińska, Poznań 1985, s. 17.

2 *Constitutiones, declarationes et ordinationes capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum Ab anno MCCXX usque ad MDCL emanatae*, ed. V.M. Fontana, Pars Prima, Romae 1655, kol. 254-255.

3 Zob. szerzej rdz. De bonis fratrum, [w:] *Constitutiones, declarationes*, pars Prima, kol. 61 i n. a także rdz. De bonis fratrum defunctorum, [w:] *ibidem*, kol. 68 i n., rdz. De inventariis, [w:] *ibidem*, nr 3 i n, kol. 337 i n.; De paupertate, [w:] *ibidem*, kol. 475-477; De proprietate, [w:] *ibidem*, kol. 531; rdz. De testamentis, [w:] *ibidem*, kol. 636 i n. Odnosnie do zagadnienia ubóstwa w zakonie braci

udzielenia wsparcia zakłada, że trzeba przecież dysponować prywatną własnością, którą następnie podzielono się z potrzebującymi.

Aspekt dobroczynnej działalności przedsięwziętej przez zakon braci kaznodziejów nie został jak dotąd w literaturze przedmiotu wyczerpująco omówiony. Historię gospodarczą zakonu zdominowały zagadnienia związane z historią dóbr jakie poszczególne klasztory posiadały, dziejami pobożnych legatów zapisywanych na rzecz dominikanów a także z filozoficzną i teologiczną refleksją związaną z posiadaną własnością⁴. Należy także podkreślić, że badacze w przeważającej mierze koncentrują się na odtworzeniu najstarszych dziejów zakonu, z tego powodu nowożytnie dzieje zakonu ciągle pozostają mało zbadane⁵. Innym dominującym podejściem

kaznodziejów zwłaszcza w czasach św. Dominika zob. szerzej W.A. Hinnebusch OP, *Poverty in the Order of Preachers*, „The Catholic Historical Review”, 1960, vol. 45, no 4, s. 436-453.

- 4 Zob. szerzej liczne prace Jerzego Kłoczowskiego poświęcone dziejom dominikanów w tym zbiór artykułów autorstwa prof. Kłoczowskiego ogłoszony w tomie pt. *Polska prowincja dominikańska w średniowieczu i Rzeczypospolitej obojga (wielu) narodów*, Poznań 2008; idem, *Dominikanie polscy na Śląsku w XII-XIV wieku*, Lublin 1956; F. Cygler, *Bibliografia komentowana wybranych zagranicznych studiów nt. średniowiecznych mendykantów w perspektywie zagadnień ekonomicznych*, [w:] *Inter oeconomiam coelestem et terrenam. Mendykanci a zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Długokęcki, T. Gałuszka OP, R. Kubicki, A. Zajchowska, Kraków 2011, s. 17-35; zob. też wybrane prace poruszające zagadnienia gospodarcze w historii zakonu braci kaznodziejów: J. Wiesiołowski, *Dominikanie w miastach wielkopolskich w okresie średniowiecza*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, red. J. Kłoczowski, t. I, Warszawa 1975, s. 195-271; T.M. Trajdos, *Uposażenie klasztoru dominikanów lwowskich w średniowieczu*, „Nasza Przyszłość”, 1999, t. 91, s. 47-76; A. Golembnik, *Własność dominikańska w przestrzeni powstającego Gdańska*, [w:] *Dominikanie Gdańsk-Polska-Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej Pt. Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon Dominikanów w dziejach Gdańska zorganizowanej przez Klasztor OO. Dominikanów w Gdańsku*, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, z okazji 775-lecia powstania klasztoru św. Mikołaja w Gdańsku (9-10 maja 2002), red. D.A. Dekański, A. Golembnik, M. Grubka OP, Gdańsk-Pelplin 2003, s. 438-453; K. Fokt, *Szlacheccy dobrodziejcy krakowskich dominikanów od połowy XIV wieku do roku 1462*, „Nasza Przyszłość”, 2001, t. 95, s. 105-134; M. Buwała, *Zagadnienia ekonomiczne w nauczaniu wrocławskiej szkoły dominikańskiej w późnym średniowieczu*, Wrocław 2004; idem, *Obrót rentą w ocenie średniowiecznych dominikanów oraz innych scholastyków*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław-Opole-Warszawa 2005, s. 519-531; A. Zajchowska, *Zagadnienia ekonomiczne w zbiorach kazań modelowych z dominikańskich bibliotek klasztornych w późnym średniowieczu*, [w:] *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013, s. 49-73; odnośnie ekonomii mendykanciej i kwestii jałmużn otrzymywanych przez zakonników w średniowieczu zob. W.A. Hinnebusch OP, *The History of the Dominican Order. Origins and Growth to 1500*, vol. I, New York 1965, s. 145-169; idem, *The Domestic Economy of the Early English Dominicans*, „The Catholic Historical Review”, 1944, vol. 30, no 4, s. 247-270; M.D. Bailey, *Religious Poverty, Mendicancy, and Reform in the Late Middle Ages*, „Church History”, 2003, vol. 72, no 3, s. 457-483; A. Rigon, *Mendicant orders and the reality of economic life in Italy in the Middle Ages*, [w:] *The Origin, Development and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, ed. D.S. Prudlo, Leiden-Boston 2011, s. 241-277.
- 5 Odnośnie nowożytnych dziejów poszczególnych zgromadzeń zob. studia ogłoszone w tomie z materiałami pokonferencyjnymi *Inter oeconomiam coelestem et terrenam. Mendykanci a zagadnienia*

w badaniach nad średniowieczną i nowożytną ekonomią zakonną jest spojrzenie z perspektywy otrzymującego wsparcie a nie go udzielającego⁶.

ekonomiczne, red. W. Długokęcki, T. Gałuszka OP, R. Kubicki, A. Zajchowska, Kraków 2011 jak również uwagi związane ze stanem badań nad historią nowożytną zakonu dominikanów w Polsce H. Gapski, *Badania nad przeszłością dominikanów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Próba bilansu*, [w:] *Dzieje Dominikanów w Polsce XIII-XVIII wiek. Historiografia i warsztat badawczy historyka*, red. H. Gapski, J. Kłoczowski, J.A. Spież OP, Lublin 2006, s. 53-67; spośród pozostałej literatury warto wspomnieć przykładowe prace odnoszące się do dziejów dawnej Rzeczypospolitej: W. Kłapkowski, *Konwent dominikanów w Sejnach*, Sejny 2006; E. Kizik, *Z dziejów dominikanów gdańskich w II poł. XVI-XVIII w.*, [w:] *Dominikanie Gdańsk-Polska-Europa*, s. 243-253; A. Markiewicz, *Kościół i klasztor OO. Dominikanów w Lachowicach w świetle wizytacji prowincji ruskiej św. Jacka z 1708 roku*, „Nasza Przeszość”, 2005, t. 104, s. 111-128; Z. Mazur, *Klasztor dominikanów w Nowym Żmigrodzie*, [w:] *Christianitas et cultura Europae. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. 1, red. H. Gapski, Lublin 1998, s. 299-309; R. Kubicki, *Środowisko dominikanów kontrykaty pruskiej od XIII do połowy XVI wieku*, Gdańsk 2007; idem, *Dominikanie w Elblągu – materialne podstawy egzystencji konwentu i jego związki z miastem*, „Rocznik Elbląski”, 2004, t. 19, s. 5-31; K. Dola, *Dominikanie w Nysie 1749-1810. Przyczynek do historii zakonu i miasta*, Opole 2009; T. Gałuszka OP, *Dominikański dworek koło kościoła św. Idziego w Krakowie i jego dzierżawcy w latach 1595-1672*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red. A. Markiewicz, M. Miławicki OP, Kraków 2009, s. 153-169; S. Gąsiorowski, *Wierzytelności dominikanów lwowskich u Żydów z terenu Rusi Czerwonej w 2 poł. XVII i w XVIII wieku*, [w:] ibidem, s. 193-215; A. Markiewicz, *Kościół i klasztor oo. Dominikanów Brodach w świetle osiemnastowiecznych inwentarzy*, [w:] ibidem, s. 227-255; K. Stojek-Sawicka, *Fundacje dominikańskie Radziwiłłów nieświeżkich w XVIII wieku*, [w:] ibidem, s. 257-269; G. Wierzchowski, *Inwentarz folwarku Piaszki z 1755 roku. Przyczynek do dziejów gospodarczych sieradzkich dominikanów w XVIII wieku*, [w:] ibidem, s. 469-484; Ł. Mysza, *Związki dominikanów toruńskich z Kaszczorkiem w świetle nowożytnej kroniki klasztornej*, „Rocznik Toruński”, 2006, t. 33, s. 179-208; T. Kantor, *Gospodarka klasztoru dominikanów krakowskich w świetle księgi rachunkowej w latach 1764-1763*, „Roczniki Humanistyczne”, 1976, t. XXIV, z. 2, s. 70-96; G. Wierzchowski, *Dzieje klasztoru dominikanów w Sieradzu od lat 30. XIII wieku do 1864 roku*, Sieradz 2012; idem, *Podstawy materialne klasztoru dominikanów w Sieradzu w świetle kopiańsusa klasztorowego z początku XVII wieku*, „Nasza Przeszość”, 2014, t. 121, s. 131-152; M. Zdanek, *Kupno renty w gospodarce krakowskiego klasztoru dominikanów w XV i na początku XVI w.*, [w:] *Mendykanci w średniowiecznym Krakowie*, red. K. Ożóg, T. Gałuszka OP, A. Zajchowska, Kraków 2008, s. 517-535; M. Miławicki, *Kontrybucje klasztorne w dominikańskiej Prowincji Ruskiej św. Jacka w latach 1612-1648*, [w:] *Klasztor w gospodarce*, s. 229-257; D. Burdzy, „Percepta et expensa”. *Budżety obu klasztorów dominikańskich w Sandomierzu w XVIII w.*, [w:] ibidem, s. 319-333; J.A. Spież OP, „Figle i niedole” *poddanych dominikańskiego klasztoru pw. Bożego Ciała we Lwowie z majątku w Dawidowie w XVIII w.*, [w:] ibidem, s. 461-483. Spośród badaczy zachodnioeuropejskich poruszających tematykę dziejów nowożytnej historii gospodarczej mendykantów warto wymienić następujące nowsze prace: S. Turck, *Les dominicains a Strasbourg entre prêche, prière et mendicité (1224-1420)*, Strasbourg 2002; J.P. Foggie, *Renaissance Religion in Urban Scotland. The Dominican Order, 1450-1560*, Leiden-Boston 2003; J. Röhrkasten, *The Mendicant Houses of Medieval London 1221-1539*, Münster 2004; B. O'Sullivan OP, *Medieval Irish Dominican Studies*, ed. H. Fenning OP, Portland 2009.

6 Dla przykładu można wspomnieć o jałmużnach przyznawanych warszawskim dominikanom przez prymasa z okazji święta św. Jacka w 1732 r., od króla elekta w 1733 r., monarchy 1734 r. ADK, rkps sygn Wa 35, s. 49, 67, 80.

Zagadnienie jałmużnictwa najczęściej analizowane było pod kątem funkcjonowania szpitali prowadzonych przez różne wspólnoty zakonne⁷. Poruszano także dobroczynne aspekty prowadzonych przez mendykantów bractw religijnych⁸. Na zagadnienie klasztornej ekonomii warto spojrzeć z innej punktu widzenia, przez pryzmat wsparcia udzielanego przez zakonników, były to bowiem działania „żebraków” na rzecz żebraków⁹. Aby zilustrować to zjawisko analizie poddano jeden z nowożytnych konwentów zakonu braci kaznodziejów – klasztor warszawski. Rozważania oparto na lekturze zachowanych klasztornych rachunków od najstarszych aż po czasu sprawowaniu urzędu prowincjała przez Damiana Dzieszковского w XIX wieku^{10 11}. Górne ramy chronologiczne rozważań wyznaczają wydarzenia związane z pobytom wojsk napoleońskich

- 7 Zob. przykładowo: A. Pobóg-Lenartowicz, *Działalność charytatywna kanoników regularnych na Śląsku w średniowieczu*, [w:] *Curatores pauperum*, s. 105-113 (autorka prócz funkcjonowania szpitali omawia także kwestie rozdawnictwa żywności); P. Wiszewski, *Opieka nad potrzebującymi w śląskich klasztorach żeńskich w średniowieczu*, [w:] ibidem, s. 172-185.
- 8 Zob. przykładowe informacje odnośnie bractw religijnych w Bolonii: C.F. Black, *The Public Face of Post-Tridentine Italian Confraternities*, „The Journal of Religious History”, 2004, vol. 28, no 1, s. 93, 97-98.
- 9 Kwestii szeroko pojmowanego wsparcia biedaków poświęcony jest zbiór artykułów pt. *Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*, red. A. Barciak, Katowice 2004; zob. także prace B. Geremka, *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu XIV-XV wiek*, Poznań 2003, s. 145-164; idem, *Świat „opery żebraczy”. Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV-XVII wieku*, Warszawa 1989; idem, *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*, Warszawa 1989, s. 45 i n.; tematyka wspierania ubogich przez średniowieczne zakony do XIII wieku poruszona została w pracy J.L. Goglin, *Nędzarze w średniowiecznej Europie*, Warszawa 1998, s. 52-62 i n.
- 10 Warszawski klasztor powstał dzięki aktywności prowincjała Wojciecha Sękowskiego, 1 lipca 1603 r. kapituła prowincjałna obradująca w Poznaniu zatwierdziła ideę założenia nowych placówek, w tym konwentu warszawskiego. Abraham Bzowski, wybitny dominikański historyk, był odpowiedzialny za nadzór nad powstającą świątynią i konwentem, został także jego pierwszym przeorem. Odnośnie dziejów klasztoru warszawskiego zob. szerzej: L. Rychter, *Wiadomość historyczna o kościele i klasztorze warszawskim XX Dominikanów na Nowem Mieście*, [w:] *Na popis publiczny uczniów szkoły wydziałowej XX. Dominikanów mający się odbyć w d. 21 i 22 lipca 1828*, Warszawa 1828, s. 1-52; J. Bartoszewicz, *Kościoły warszawskie i ich wizerunki opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1855, s. 171-201; przegląd literatury poświęconej klasztorowi warszawskiemu zamieszcza A. Markiewicz, „Wielki, zany w szerokości, wesoly, pański, w jasności”. *Kościół i klasztor Dominikanów św. Jacka w Warszawie w XVII wieku*, [w:] *Atria caeli. Epitafia i nagrobki w dominikańskim kościele św. Jacka w Warszawie*, red. A. Markiewicz, Kraków 2009, s. 10-12; zob. też W. Szymborski, *Procesja bractwa różańcowego z Warszawy do Częstochowy w 1608 r. Przyczynek do dziejów konfraterni zakonnej*, [w druku].
- 11 Przejrzano następujące rachunki: Archiwum Dominikanów w Krakowie (dalej ADK), Wa rkps sygn: 19, 24, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 42, 43, 45, 48, 52, 80, 82. Najwięcej informacji odnaleźć można w rachunkach z lat 1728-1741 r. (rkps Wa 34) z tego względu poniżej posłużono się głównie przykładami zaczerpniętymi z tego rękopisu.

i zniszczeniami jakie wówczas miały miejsce, czas ten stanowi swoistą cezurę zamykającą dawny okres a założenie nowych szkół i odbudowa klasztoru wytyczają jego nowy etap. Dzieje gospodarcze konwentu warszawskiego nie były jak dotąd poddawane analizie z wyjątkiem wyczerpującego studium O. Roberta Świętochowskiego traktującego o dziejach zakonnej cegielni¹², ponadto na podstawie zapisów zawartych w rachunkach podjęto próbę odtworzenia dziejów księgozbioru konwentu¹³.

Przed omówieniem tytułowego zagadnienia warto podkreślić specyficzny charakter źródeł informujących o zagadnieniu jałmużnictwa. Rachunki sporządzane przez klasztornych prokuratorów są wyjątkowe z kilku powodów. Są przede wszystkim źródłem niezwykle wiarygodnym, nie ma w nim śladów propagandy, celowego przeinaczania lub „podkoloryzowania” dziejów. Cel ich sporządzenia był zupełnie inny: jak najdokładniej odnotowywać przychody i rozchody. Z tych względów zapiski są bardzo dokładne aczkolwiek lapidarne, rejestrowano np. fakt oprawy księgi ale już nie podawano jej tytułu¹⁴. Dokładnie odnotowywano fakt wydatkowania nawet małych sum na jedzenie, ubiór dla zakonników czy np. zakup psa, który miał zapewne następnie pilnować zakonnego majątku (zapisy z czerwca 1777 r. kiedy na ten cel wydano 4 zł)¹⁵. Uwzględniając specyfikę rachunków należy podkreślić, że dla zakonników odnotowywanych w księgach rachunkowych fakt przyznania jałmużny nie było istotne imię czy nazwisko obdarowywanego, a jedynie sam fakt przekazania jałmużny, data oraz jego wysokość. Fakt ten nastęrcza sporych problemów gdyż nie sposób ustalić personaliów osób obdarowanych, można jedynie domyślać się, że były nimi osoby wzmiankowane w erudycyjnym studium Andrzeja Karpińskiego omawiającego dzieje niezamożnych mieszkańców stolicy w okresie nowożytnym¹⁶. Wysokość jałmużny określano wedle podziału na floreny – złote, grosze i szelągi¹⁷. Uwzględniając powyższe cechy analizowanego źródła, poniżej omówiono wybrane działania warszawskich dominikanów wspierających ubogich. Celowo zrezygnowano z zestawiania wszystkich wzmianek gdyż dla ukazania specyfiki

12 R. Świętochowski, *Cegielnia oo. dominikanów w Warszawie (1604-1784)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 20: 1972, nr 2, s. 203-229.

13 W. Szymborski, *Dobrodziejstwo warszawskiej biblioteki klasztoru Dominikanów w okresie nowożytnym*, [w druku].

14 W. Szymborski, *Dobrodziejstwo warszawskiej biblioteki klasztoru Dominikanów w okresie nowożytnym*, [w druku].

15 ADK, rkps sygn Wa 45, s. 201, 202.

16 A. Karpiński, *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*, Warszawa 1983.

17 1 zł zawierał 30 groszy tj. 90 szelągów, wartość szeląga wynosiła 1/3 grosza zob. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983, s. 600, 607; T. Wierzbowski, *Vademecum. Podręcznik dla studiów archiwalnych*, Lwów-Warszawa 1926, s. 221.

jałmużnictwa wystarczające są jednostkowe przypadki obrazujące grupy wiernych, którzy mogli liczyć na wsparcie ze strony braci kaznodziejów.

Pierwszą najliczniejszą kategorią osób korzystających z pomocy warszawskich braci kaznodziejów byli szeroko pojmowani ubodzy. Kto otrzymywał wówczas wsparcie? Niestety przy tak ogólnikowych informacjach nie można jednoznacznie odpowiedzieć. Jałmużna przyznana ubogim nader często pojawia się na kartach klasztornych rachunków, dla przykładu można wspomnieć o wybranych zapisach: 29 czerwca 1730 r. na polecenie przeora wypłacono 6 groszy¹⁸, natomiast 31 stycznia 1732 r. (10 groszy)¹⁹, 12 lutego 1732 r. dwóch ubogich otrzymało wsparcie (12 groszy i 2 szelągi a w drugim przypadku 6 groszy)²⁰, 22 października 1731 r. (6 groszy)²¹, 14 lutego 1732 r. (6 groszy)²², 12 listopada 1732 r. (6 groszy)²³, 15 listopada 1732 r. (6 groszy)²⁴, zanotowano także fakt udzielenia wsparcia w kwietniu 1744 r.: *eleemożyny dla ubogich* (25 groszy i 1 szeląg)²⁵. Zapisy dla ubogich (4 lutego 1732 r. *dla ubogiego iednego*)²⁶ nigdy nie były wysokimi kwotami.

Można domniemywać, że w momencie kiedy nie doprecyzowano czy jest to podróżnik, zakonnik czy pątnik jałmużnę udzielano miejscowym żebrakom i biedakom. W klasztornych rachunkach wyraźnie rozgraniczono fakt przyznania jałmużny pielgrzymowi od podróżnego. I tak wśród zapisów dla bliżej niezidentyfikowanych wędrowców można wspomnieć o jałmużnie z dnia: 18 kwietnia 1731 r. (12 groszy i 2 szelągi)²⁷, 2 czerwca 1739 r. (3 groszy)²⁸, dokąd i skąd udawali się obdarowani tego już nie zapisano.

W stołecznym klasztorze bracia kaznodzieje udzielali wsparcia także pielgrzymom. Warto nadmienić, że już od wczesnego średniowiecza pobożni pątnicy cieszyli się przywilejami mającymi ułatwić im dotarcie do zamierzonego celu, dlatego zobowiązywano wiernych do szeroko pojmowanej gościny oraz udzielania wsparcia²⁹.

18 ADK, rkps sygn 34, s. 75.

19 ADK, rkps sygn 34, s. 147.

20 ADK, rkps sygn 34, s. 150.

21 ADK, rkps sygn 34, s. 131.

22 ADK, rkps sygn 34, s. 150.

23 ADK, rkps sygn 34, s. 139.

24 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 139.

25 ADK, rkps sygn Wa 37, s. 51.

26 6 groszy ADK, rkps sygn 34, s. 150.

27 ADK, rkps sygn 34, s. 112.

28 ADK, rkps sygn 34, s. 203.

29 Zob. szerzej W. Mruk, *Status prawny pielgrzymów. Wybrane aspekty prawne pielgrzymowania w wiekach średnich*, „Peregrinus Cracoviensis”, 1996, z. 4, s. 116 i n.

Dysponujemy zapisami o udzieleniu jałmużny pielgrzymom, bez podawania ich kondycji społecznej, przynależności do stanu społecznego oraz celu ich podróży. Dla przykładu można wspomnieć o przyznaniu 29 sierpnia 1669 r. jałmużny dwóm pielgrzymom, dokąd zmierzali nie sposób ustalić³⁰. Pobożni zakonnicy przyznali 6 gr ubogim *na miejsca święte idącym*, dokąd jednakże udawali się niesposób stwierdzić³¹. Sytuacja ta nader często powtarza się na kartach rachunków, i tak 25 lipca 1737 r. pielgrzym otrzymał 12 groszy i 2 szelągi jałmużny³², 18 stycznia 1732 r. 12 groszy i 2 szelągi³³.

Znacznie rzadziej wprowadzając wysokość kwoty jałmużny przyznanej pielgrzymom do klasztornych rejestrów zamieszczano informacje odnośnie celu peregrynacji oraz kondycji społecznej pątnika. Dysponujemy przykładowymi zapisami z: 28 maja 1730 r. *ubogiemu szlachcicowi idącemu do Compostelli* 1 zł³⁴, natomiast 29 czerwca 1730 r. przyznano 6 groszy *Pannie do Rzymu idącej*³⁵. Tego samego dnia 1 zł otrzymała kolejna niewiasta udająca się do Wiecznego Miasta, tym razem określono ją mianem *dewotki*³⁶. W odniesieniu do zapisu z 25 maja 1746 r. odnotowano fakt udzielenia jałmużny osobie duchowej udającej się na pielgrzymkę ale już niestety nie dookreślono dokąd wyruszyła³⁷.

Interesującym aspektem szeroko pojmowanej działalności charytatywnej było wsparcie udzielane niezamożnym studentom. Już w epoce średniowiecza dostrzeżono poważny problem jakim był poziom życia uczniów i studentów. Jednym z rozwiązań tej sytuacji były przyznawane w zamian za udzielenie wsparcia studentom odpusty, praktyka ta znana była np. w Paryżu czy Tuluzie³⁸. Przyznawano także specjalne stypendia, które w uniwersytecie krakowskim zwane były borkarnami³⁹. Innym prostszym acz nie wystarczającym środkiem zaradczym było indywidualne jałmużnictwo. Ta ostatnia praktyka jest widoczna w świetle lektury

30 ADK, rkps sygn Wa 32, s. 150.

31 ADK, rkps sygn Wa 82, s. 318.

32 ADK, rkps sygn Wa 34 [rkps częściowo niespaginowany].

33 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 145.

34 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 71.

35 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 75

36 ADK, rkps sygn Wa 75.

37 Przyznano jej aż 2 floreny i 6 groszy ADK, rkps sygn Wa 34 [rkps częściowo niespaginowany].

38 W. Szymborski, *Czy korporacja studentów i mistrzów Uniwersytetu Krakowskiego w średniowieczu otrzymywała odpusty?*, [w:] *Virtuti et ingenio. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Julianowi Dybcowi*, red. A.K. Banach, Kraków 2013, s. 531-541.

39 Odnośnie dziejów fundacji i legatów zapisywanych uniwersytetowi zob. szerzej: K. Stopka, *Wdzięczność ma długą pamięć: mecenasi Uniwersytetu Krakowskiego i rola ich darów w dziejach uczelni*, Kraków 2005.

warszawskich rachunków. Dnia 13 listopada 1730 r. ubogi student otrzymał 10 groszy⁴⁰, natomiast 9 lutego 1732 r. czytamy o jałmużnie wynoszącej 20 groszy – *dla studenta ubogiego pro necessitate*⁴¹.

Fakt udzielania jałmużny ubogim nie jest niczym zaskakującym, praktyka ta w odniesieniu do zgromadzeń zakonnych poświadczona jest od czasów wczesnego średniowiecza. Warto zwrócić uwagę na zapisy informujące o stanie społecznym obdarowanych a nawet o ich narodowości. I tak odnotowywano fakt przyznania wsparcia osobom o pochodzeniu szlacheckim. Dla przykładu można wspomnieć o udzieleniu jałmużny: ubogiemu szlachcicowi 17 października 1671 r.⁴², podobne zapisy odnotowano dnia 18 września 1730 r. (1 zł, 8 groszy)⁴³, 27 listopada 1730 r. (1 zł)⁴⁴, 28 listopada 1732 r. (6 groszy)⁴⁵, 3 stycznia 1732 r. (12 groszy, 2 szelągi)⁴⁶, 15 lutego 1732 r. (18 groszy)⁴⁷, 7 lutego 1741 r. (6 groszy)⁴⁸, ubogiej szlachciance 9 lutego 1732 r. (6 groszy)⁴⁹, identyczny zapis widnieje 14 lutego 1732 r. wówczas szlachcianka otrzymała 15 groszy⁵⁰. W przypadku zapisów z 1730 r. zapisano fakt przyznania jałmużny na polecenie przeora klasztoru: i tak dzięki hojności przeora ubodzy szlachcice otrzymali: 6 groszy 8 marca 1730 r.⁵¹, 12 groszy i 2 szelągi 11 marca 1730 r.⁵² Do wyjątków należy zapiska z 3 lutego 1732 r. kiedy to ubogiemu szlachcicowi przyznano 1 zł⁵³. Zanotowano wówczas cel na jaki przeznaczono jałmużnę – *dla szlachcica ubogiego na pogrzeb żony jego*. Równie niespotykany zapis widnieje dnia 27 kwietnia 1730 r. kiedy to przyznano 17 groszy i 2 szelągi pewnemu szlachcicowi. Pisarz sporządzając rachunki nadmieniał, że przedstawiciel stanu szlacheckiego wracał z niewoli moskiewskiej⁵⁴, w jakich okolicznościach się do niej dostał tego niestety nie wiemy. Sygnalizując zagadnienie przekazywania wsparcia na rzecz

40 ADK, rkps sygn 34, s. 98.

41 ADK, rkps sygn 34, s. 150.

42 ADK, rkps sygn Wa 32, s. 186.

43 ADK, rkps sygn 34, s. 90.

44 ADK, rkps sygn 34, s. 97.

45 ADK, rkps sygn 34, s. 97.

46 ADK, rkps sygn 34, s. 146.

47 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 150.

48 ADK, rkps sygn Wa 34 [rkps częściowo niespaginowany].

49 ADK, rkps sygn 34, s. 150.

50 ADK, rkps sygn 34, s. 150.

51 ADK, rkps sygn 34, s. 62.

52 ADK, rkps sygn 34, s. 62.

53 ADK, rkps sygn 34, s. 147.

54 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 62.

osób powracających z niewoli warto wspomnieć także o zapisie z 22 lipca 1685 r. kiedy to zakonnicy jałmużną obdarowali *więźniów ubogich z niewoli* zapewne powracających⁵⁵. Dominikanie troszczyli się ponadto o osoby uwięzione w wieży marszałkowskiej – o czym świadczy fakt przyznania jałmużny więźniom 7 lipca 1685 r.⁵⁶

Co warte jest podkreślenia warszawscy zakonnicy udzielali wsparcia także przybyszom z zagranicy, wówczas nie odnotowywano dalszych informacji o stanie społecznym. Sytuację taką spotykamy w odniesieniu: do uboższego Niemca, któremu z polecenia przeora wypłacono 21 marca 1730 r. 15 groszy⁵⁷; mieszkańca Saksonii 14 lipca 1732 r. (6 groszy)⁵⁸ czy dla uboższego Niemca 16 sierpnia 1739 r., który otrzymał 1 zł, 20 groszy i 2 szelągi⁵⁹. Dnia 6 kwietnia 1730 r. jałmużnę otrzymał ubogi Ormianin (10 groszy), wsparcia udzielono mu na wyraźne polecenie przeora klasztoru⁶⁰. Niestety w 100 % nie można stwierdzić czy był to członek wspólnoty ormiańskiej zamieszkującej stolicę Rzeczypospolitej czy może przybysz z zagranicy. Zasadne wydaje się przyjęcie tezy, że był to mieszkaniec Rzeczypospolitej, w przeciwnym przypadku zapewne zakonnicy przy tym zapisie nadmieniliby z jakiego kraju pochodzi, stosowanie takiej praktyki widoczne jest na przykładzie wymienionych wyżej datków przyznanych obcokrajowcom. Dnia 4 października 1688 r. warszawscy zakonnicy przyznali jałmużnę w wysokości 1 zł pewnemu pobożnemu Hiszpanowi pielgrzymowi, dokąd się jednakże udawał i jak znalazł się w Warszawie o tym milczy źródło⁶¹.

Osobną kategorią osób, którym udzielano wsparcia był kler świecki. Najprawdopodobniej zapisy te odnieść należy do wsparcia udzielonego duchownym, którzy mieli niższe święcenia kapłańskie lub pełnili funkcje wikariuszy, w obu tych przypadkach środki materialne jakimi mogli dysponować były stosunkowo niewysokie. W rachunkach odnajdujemy fakt udzielenia wsparcia *xiędzu ubogiemu* dnia 3 października 1730 r. otrzymał 12 groszy⁶², inny przedstawiciel stanu duchownego 5 lipca 1732 r. uzyskał 12 groszy i 2 szelągi odnotowano wówczas *xiędzu świeckiemu elemosyny*⁶³.

55 ADK, rkps sygn Wa 82, s. 256.

56 ADK, rkps sygn Wa 82, s. 225.

57 ADK, rkps sygn 34, s. 61.

58 ADK, rkps sygn 34, s. 169.

59 ADK, rkps sygn 34 [rkps częściowo niespaginowany]

60 ADK, rkps sygn 34, s. 63; odnośnie dziejów ludności ormiańskiej w dawnej Warszawie zob. szerzej: K. Stopka, A.A. Zięba, A. Artwich, M. Agopsowicz, *Ormiańska Warszawa*, Warszawa 2012 (tam dalsza literatura).

61 ADK, rkps sygn Wa 82, s. 324.

62 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 92.

63 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 170.

Pobożna jałmużna jaką obdarowywano ubogich, podróżnych, pielgrzymów czy niezamożnych duchownych zaliczana była w poczet szeroko pojmowanych aktów miłosierdzia. Działania te podejmowane były nie tylko przez zakonników, udzielanie wsparcia materialnego niezamożnym było jedną z powinności monarszych, stąd w rachunkach królewskich często pojawiają się zapisy na rzecz biedaków. Rachunki prowadzone przez warszawskich dominikanów informują nas o jeszcze jednej grupie społecznej, której przyznawano jałmużny – byli to żołnierze. O ile żołd przyznawany szeregowym wojownikom nigdy nie był zbyt wysoki, to oficerowie zawsze byli lepiej opłacani. Z tych względów obecność w rachunkach kwot wydatkowanych na ubogich żołnierzy nie jest niczym zaskakującym (23 września 1729 r. – 12 groszy, 2 szelągi; 6 sierpnia 1730 r. – 2 złote, 16 groszy i 2 szelągi⁶⁴; 23 sierpnia 1736 r. przyznano 6 groszy⁶⁵). Zastanawiający jest fakt, że do kategorii biedaków, których należało wesprzeć zaliczeni zostali także oficerowie. Lakoniczność prowadzenia rachunków nie pozwala nam nic więcej powiedzieć odnośnie ich rangi, ani kim byli owi anonimowi wojskowi, odnotowywano jedynie fakt przyznania jałmużny *ubogiemu oficerowi* (17 marca 1730 r. – 1 złoty⁶⁶; 21 kwietnia 1730 r. – 1 złoty, 8 groszy⁶⁷; 28 lipca 1732 r. – 12 groszy i 2 szelągi⁶⁸, 1 sierpnia 1732 r. – 3 grosze⁶⁹).

Jałmużnę przyznawano także osobom, które nawróciły się na chrześcijaństwo. Uwzględniając fakt, że neofita nie mógł liczyć na pomoc ze strony przedstawicieli wyznawanej uprzednio religii, należało pomóc mu w odnalezieniu się w nowej dlań rzeczywistości poza swoją dawną wspólnotą. Przyznanie wsparcia tym osobom zaliczane było do aktów miłosierdzia. Wiernych zachęcano wręcz do szczodrości wobec np. niedawno nawróconych osób pochodzenia żydowskiego, świadczą o tym np. przyznawane od czasów średniowiecza nadania odpustów tym, którzy złożyli na ręce konwertytów datki na ich utrzymanie⁷⁰. Warszawscy bracia kaznodzieje 29 listopada 1730 r. obdarowali 12 groszami i 2 szelągami *przechrzte*, niestety nie odnotowano faktu jaką religię zmienił.

64 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 84.

65 ADK, rkps sygn Wa 34 [brak paginacji].

66 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 62.

67 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 68.

68 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 170.

69 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 169.

70 W. Szymborski, *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Kraków 2011, s. 243-244; E. Doležalová, J. Hrdina, F. Šmahel, Z. Uhlíř, *The Reception and Criticism of Indulgences in the Late Medieval Czech Land*, [w:] *Promissory Notes on the Treasury of Merits. Indulgences in Late Medieval Europe*, ed. R.N. Swanson, Leiden-Boston 2006, s. 109.

Ostatnią kategorią zapisów jałmużniczych można by określić wspólnym mianem – wsparcia w nagłej potrzebie. Datki przyznawano zarówno osobom świeckim jak i duchownym. Zapisy te niejednokrotnie przynoszą informację o tragediach jakie dotyczyły mieszkańców dawnej Rzeczypospolitej. 9 lipca 1731 r. bezimienny szlachcic otrzymał aż 7 zł i 1 grosz⁷¹. Wysoka wartość jałmużny wynikała z faktu, że stracił on majątek w wyniku pożaru spowodowanego przez uderzenie pioruna. Inna tragedia dotknęła pielgrzymów. Informuje nas o tym wpis z 28 października 1730 r. o przyznaniu jałmużny pątnikom, którzy *na morzu szkodę podieli* 1 zł⁷². Wyjątkowy charakter mają dwa wpisy z 13 października 1728 r. oraz 7 listopada 1734 r. W obydwu z nich odnaleźć można informacje o tragedii jaka dotknęła osoby stanu duchownego. W pierwszym przypadku wydatkowano czerwony złoty⁷³. Aż tak wysoka wartość jałmużny była prawdziwą rzadkością, do równie niespotykanych należał cel zbiórki pieniędzy: a było nim uwolnienie z niewoli w Persji dwóch dominikanów, pieniądze na okup zbierał jeden z zakonników. Zapis z 7 listopada 1734 r. kiedy przyznano 12 groszy i 2 szelągi odnosił się do *Xiędza który z niewoli albo z więzienia moskiewskiego był eliberowany*⁷⁴.

Kończąc tę charakterystykę jałmużniczej działalności warszawskich zakonników należy wspomnieć o dwóch niezwykle interesujących zapisach, które odnotowano: 1 stycznia 1683 r. oraz 20 listopada 1809 r. gdyż ukazują one pewien znamieny rys dobroczynności. W Europie zachodniej, jak wykazały badania Bronisława Geremka, istniała tzw. kategoria ubogich wstydlivych, były to osoby, którym z racji wysokiego statusu społecznego nie wypadało żebrać w momencie kiedy straciliby swój majątek, jałmużnę wspólnoty parafialne dostarczały im do ich domów. I tak dnia 1 stycznia 1683 r. zakonnicy przyznali jałmużnę szlachetnym biedakom⁷⁵, użycie takiego sformułowania mogłoby sugerować objęcie wsparciem osób na zachodzie zaliczanych do wspomnianych ubogich wstydlivych. Natomiast 20 listopada 1809 r. wyraźnie odnotowano, że wsparcie przyznano *pewnej osobie wstydzącej się żebrać*⁷⁶. Te dwa przykłady ilustrują praktykę jak dotąd znaną z terenów Europy Zachodniej.

Lektura rękopiśmiennych rachunków klasztornych umożliwiła ukazanie różnych kategorii osób, które mogły liczyć na wsparcie ze strony zakonników. Sygnalizowany wyżej fakt przyznawania jałmużny ubogim

71 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 121.

72 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 96.

73 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 5.

74 ADK, rkps sygn Wa 34, s. 255.

75 ADK, rkps sygn Wa 82, s. 122.

76 ADK, rkps sygn Wa 52, zapis 20 XI 1809.

nie jest niczym zaskakującym. Zdziwienie budzić może natomiast kogo dominikanie zaliczali w poczet potrzebujących wsparcia materialnego, oprócz osób tradycyjnie postrzeganych jako biedacy (żebracy, studenci, szeregowi żołnierze) wpisano do tej grupy także przedstawicieli szlachty oraz oficerów wojskowych. Zapisy informujące o jałmużnach ukazują inne oblicze konwentu, z prośbą o wsparcie do zakonników zwracano się w nagłych losowych sytuacjach. Interesującą kategorię stanowią datki przyznane w związku z organizowanymi zbiórkami środków na wykup z niewoli, świadczą one o poczuciu wspólnoty całego zgromadzenia za losy swych współbraci.

Warto także zwrócić uwagę na ważny aspekt jakim była anonimowość zapisów. Z jednej strony można fakt ten łączyć z cechami charakterystycznymi samego źródła (jego lakonicznością). Jednakże czyż nie można upatrywać tutaj pragnienia ukrycia tożsamości osób obdarowanych. Fakt ten był zapewne bardzo ważny zwłaszcza w odniesieniu do osób pochodzenia szlacheckiego, utrzymywanie się z jałmużny udzielanej przez zakon żebraczy mogło przecież przynieść utratę dobrego imienia w oczach braci szlacheckiej. Kolejnym istotnym aspektem dominikańskiego jałmużnictwa jest fakt udzielania wsparcia na wyraźne polecenie przeora zgromadzenia, co skwapliwie odnotowywano w zapisach rachunkowych.

Należy także podkreślić, że wydatkowane na potrzeby biedaków kwoty nigdy nie stanowiły znaczących sum, nie mogły zatem wydatnie obciążyć klasztornego budżetu. Najwyższa przyznana jałmużna wynosiła 1 czerwony złoty (jak pisarz odnotował było to 17 zł i 15 grody) oraz 7 złotych. Od 8 do 17 października 1728 r. klasztor na utrzymanie wydał 320 zł, 15 groszy i 2 szelągi⁷⁷. W drugim przypadku kiedy to bracia kaznodzieje wsparli bezimiennego szlachcica przyznając mu 9 lipca 1731 r. 7 złotych, na przestrzeni kilku dni tj. od 9 lipca do 15 lipca wydatkowano 560 złotych. Zestawienie to jasno dowodzi, że jałmużny rozdawane przez warszawskich zakonników nigdy nie były wysokimi kwotami, które mogły w znaczący sposób obciążyć budżet konwentu. Aby pełniej odzwierciedlić wysokość wspomnianych kwot odnieść je można do średnich zarobków robotnika niewykwalifikowanego w 1728 r. i 1731 r. (dla przykładu posłużono się sporządzanymi przez Stanisława Hoszowskiego zestawieniami odnoszącymi się do miasta Lwowa) we Lwowie wynosiła ona 12 groszy, za garniec (wynosił około 3,7 litra) piwa należało zapłacić wówczas od 6 do 4,8 grosza⁷⁸. W Warszawie za garniec piwa w latach 1726-1730 zapłacić

---

77 W księdze rachunkowej pisarz po zapisaniu całej karty podsumowywał wydatki umieszczając stosowną kwotę, była ona następnie co miesiąc weryfikowana i sprawdzana przez komisję z przeorem klasztoru na czele.

78 S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w latach 1701-1914*, Lwów 1934, Tablice statystyczne s. 44, 17.

należało niespełna 4 grosze⁷⁹, natomiast za korzec pszenicy (około 120 litrów zboża) w Warszawie w analogicznym okresie zapłacić należało w latach 1726-1730 17, 2 groszy a w latach 1731-1735 12,6 grosza⁸⁰. Wyliczenia te jasno dowodzą, że datki rozdawane przez warszawskich zakonników nie były zbyt wysokie, starczały jedynie na najbardziej niezbędne produkty spożywcze, zapewniały swoiste minimum życiowe.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Dominikanów w Krakowie, rkps sygn Wa 32, rkps sygn Wa 34, rkps sygn Wa 35, rkps Wa 45, rkps sygn Wa 52, rkps sygn Wa 75, rkps sygn Wa 82.
- Bailey M. D., *Religious Poverty, Mendicancy, and Reform in the Late Middle Ages*, "Church History", 2003, vol. 72, no 3.
- Bartoszewicz J., *Kościół warszawskie i ich wizerunki opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1855.
- Black C.F., *The Public Face of Post-Tridentine Italian Confraternities*, "The Journal of Religious History", 2004, vol. 28, no 1.
- Bukała M., *Obrót rentą w ocenie średniowiecznych dominikanów oraz innych scholastyków*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław-Opole-Warszawa 2005.
- Bukała M., *Zagadnienia ekonomiczne w nauczaniu wrocławskiej szkoły dominikańskiej w późnym średniowieczu*, Wrocław 2004.
- Burdzy D., *„Percepta et expensa”. Budżety obu klasztorów dominikańskich w Sandomierzu w XVIII w.*, [w:] *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013.
- Constitutiones, declarationes et ordinationes capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum Ab anno MCCXX usque ad MDCL emanatae*, ed. VM. Fontana, Pars Prima, Romae 1655.
- Cygler F., *Bibliografia komentowana wybranych zagranicznych studiów nt. średniowiecznych mendykantów w perspektywie zagadnień ekonomicznych*, [w:] *Inter oeconomiam coelestem et terrenam. Mendykanci a zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Długokęcki, T. Gałuszka OP, R. Kubicki, A. Zajchowska, Kraków 2011.
- Dola K., *Dominikanie w Nysie 1749-1810. Przyczynek do historii zakonu i miasta*, Opole 2009.
- Doležalová E., Hrdina J., Šmahel F., Uhlíř Z., *The Reception and Criticism of Indulgences in the Late Medieval Czech Land*, [w:] *Promissory*

79 400 lat stołeczności Warszawy w świetle statystyki 1596-1996, Warszawa 1997, tabela 5,11 Ceny piwa w Gdańsku, Krakowie i Warszawie w latach 1501-1795, s. 267.

80 400 lat stołeczności, tabela 5,1 Ceny pszenicy i żyta w Warszawie w latach 1526-1815, s. 256.

- Notes on the Treasury of Merits. Indulgences in Late Medieval Europe*, ed. R.N. Swanson, Leiden-Boston 2006.
- Foggie J. P., *Renaissance Religion in Urban Scotland. The Dominican Order, 1450-1560*, Leiden-Boston 2003.
- Fokt K., *Szlacheccy dobrodziejcy krakowskich dominikanów od połowy XIV wieku do roku 1462*, „Nasza Przyszłość”, 2001, t. 95.
- Gałaszka T. OP, *Dominikański dworek koło kościoła św. Idziego w Krakowie i jego dzierżawcy w latach 1595-1672*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red. A. Markiewicz, M. Miławicki OP, Kraków 2009.
- Gapski H., *Badania nad przeszłością dominikanów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Próba bilansu*, [w:] *Dzieje Dominikanów w Polsce XIII-XVIII wiek. Historiografia i warsztat badawczy historyka*, red. H. Łapski, J. Kłoczowski, J. A. Spież OP, Lublin 2006.
- Gąsiorowski S., *Wierzytelności dominikanów lwowskich u Żydów z terenu Rusi Czerwonej w 2 poł. XVII i w XVIII wieku*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red. A. Markiewicz, M. Miławicki OP, Kraków 2009.
- Geremek B., *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*, Warszawa 1989.
- Geremek B., *Świat «opery żebraczej». Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV-XVII wieku*, Warszawa 1989.
- Geremek B., *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu XIV-XV wiek*, Poznań 2003.
- Goglin J.L., *Nędzarze w średniowiecznej Europie*, Warszawa 1998.
- Gołębniak A., *Własność dominikańska w przestrzeni powstającego Gdańska*, [w:] *Dominikanie Gdańsk-Polska-Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej Pt. Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon Dominikanów w dziejach Gdańska zorganizowanej przez Klasztor OO. Dominikanów w Gdańsku, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, z okazji 775-lecia powstania klasztoru św. Mikołaja w Gdańsku (9-10 maja 2002)*, red. D.A. Dekarski, A. Gołębniak, M. Grubka OP, Gdańsk-Pelplin 2003.
- Hinnebusch W. A. OP, *Poverty in the Order of Preachers*, „The Catholic Historical Review”, 1960, vol. 45, no 4.
- Hinnebusch W. A. OP, *The Domestic Economy of the Early English Dominicans*, „The Catholic Historical Review”, 1944, vol. 30, no 4.
- Hinnebusch W. A. OP, *The History of the Dominican Order. Origins and Growth to 1500*, vol. I, New York 1965.
- Hoszowski S., *Ceny we Lwowie w latach 1701-1914*, Lwów 1934.
- Kantor T., *Gospodarka klasztoru dominikanów krakowskich w świetle księgi rachunkowej w latach 1764-1763*, „Roczniki Humanistyczne”, 1976, t. XXIV, z. 2.
- Karpiński A., *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*, Warszawa 1983.

- Kizik E., *Z dziejów dominikanów gdańskich w II poł. XVI-XVIII w.*, [w:] *Dominikanie Gdańsk-Polska-Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej Pt. Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon Dominikanów w dziejach Gdańska zorganizowanej przez Klasztor OO. Dominikanów w Gdańsku, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, z okazji 775-lecia powstania klasztoru św. Mikołaja w Gdańsku (9-10 maja 2002)*, red. D. A. Dekarski, A. Gołembnik, M. Grubka OP, Gdańsk-Pelplin 2003.
- Kłapkowski W., *Konwent dominikanów w Sejnach*, Sejny 2006.
- Kłoczowski J., *Dominikanie polscy na Śląsku w XII-XIV wieku*, Lublin 1956.
- Kłoczowski J., *Polska prowincja dominikańska w średniowieczu i Rzeczypospolitej obojga (wielu) narodów*, Poznań 2008.
- Kubicki R., *Dominikanie w Elblągu – materialne podstawy egzystencji konwentu i jego związki z miastem*, „Rocznik Elbląski”, 2004, t. 19.
- Kubicki R., *Środowisko dominikanów kontraty pruskiej od XIII do połowy XVI wieku*, Gdańsk 2007.
- Legends dominikańskie*, przełożył i opracował J. Salij OP, przedmowa A. Kamieńska, Poznań 1985.
- Markiewicz A., „*Wielki, zacny w szerokości, wesoly, pański, w jasności*”. *Kościół i klasztor Dominikanów św. Jacka w Warszawie w XVII wieku*, [w:] *Atria caeli. Epitafia i nagrobki w dominikańskim kościele św. Jacka w Warszawie*, red. A. Markiewicz, Kraków 2009.
- Markiewicz A., *Kościół i klasztor oo. Dominikanów Brodach w świetle osiemnastowiecznych inwentarzy*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red. A. Markiewicz, M. Miławicki OP, Kraków 2009.
- Markiewicz A., *Kościół i klasztor OO. Dominikanów w Lachowicach w świetle wizytacji prowincji ruskiej św. Jacka z 1708 roku*, „Nasza Przyszłość”, 2005, t. 104.
- Mazur Z., *Klasztor dominikanów w Nowym Żmigrodzie*, [w:] *Christianitas et cultura Europae. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. 1, red. H. Gapski, Lublin 1998.
- Miławicki M. OP, *Kontrybucje klasztorne w dominikańskiej Prowincji Ruskiej św. Jacka w latach 1612-1648*, [w:] *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013.
- Mruk W., *Status prawny pielgrzymów. Wybrane aspekty prawne pielgrzymowania w wiekach średnich*, „Peregrinus Cracoviensis”, 1996, z. 4.
- Myszka Ł., *Związki dominikanów toruńskich z Kaszczorkiem w świetle nowożytnej kroniki klasztornej*, „Rocznik Toruński”, 2006, t. 33.
- O’Sullivan B. OP, *Medieval Irish Dominican Studies*, ed. H. Fenning OP, Portland 2009.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Działalność charytatywna kanoników regularnych na Śląsku w średniowieczu*, [w:] *Curatores pauperum. Źródła i tradycje*

- kultury charytatywnej Europy Środkowej, red. A. Barciak, Katowice 2004.
- Rigon A., *Mendicant orders and the reality of economic life in Italy in the Middle Ages*, [w:] *The Origin, Development and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, ed. D. S. Prudlo, Leiden-Boston 2011.
- Röhrkasten J., *The Mendicant Houses of Medieval London 1221-1539*, Münster 2004.
- Rychter L., *Wiadomość historyczna o kościele i klasztorze warszawskim XX Dominikanów na Nowem Mieście*, [w:] *Na popis publiczny uczniów szkoły wydziałowej XX. Dominikanów mający się odbyć w d. 21 i 22 lipca 1828*, Warszawa 1828.
- Spież J. A. OP, „Figle i niedole” poddanych dominikańskiego klasztoru pw. Bożego Ciała we Lwowie z majątku w Dawidowie w XVIII w., [w:] *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013.
- Stojek-Sawicka K., *Fundacje dominikańskie Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red. A. Markiewicz, M. Miławicki OP, Kraków 2009.
- Stopka K., *Wdzięczność ma długą pamięć: mecenasi Uniwersytetu Krakowskiego i rola ich darów w dziejach uczelni*, Kraków 2005.
- Stopka K., Zięba A. A., Artwich A., Agopsowicz M., *Ormiańska Warszawa*, Warszawa 2012.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983.
- Szymborski W., *Czy korporacja studentów i mistrzów Uniwersytetu Krakowskiego w średniowieczu otrzymywała odpusty?*, [w:] *Virtuti et ingenio. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Julianowi Dybcowi*, red. A.K. Banach, Kraków 2013.
- Szymborski W., *Dobrodzieje warszawskiej biblioteki klasztoru Dominikanów w okresie nowożytnym*, [w druku].
- Szymborski W., *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Kraków 2011.
- Świętochowski R. OP, *Cegielnia oo. dominikanów w Warszawie (1604-1784)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 20: 1972, nr 2.
- Trajdos T.M., *Uposażenie klasztoru dominikanów lwowskich w średniowieczu*, „Nasza Przyszłość”, 1999, t. 91.
- Turck S., *Les dominicains a Strasbourg entre prêche, prière et mendicité (1224-1420)*, Strasbourg 2002.
- Wierzbowski T., *Vademecum. Podręcznik dla studiów archiwalnych*, Lwów-Warszawa 1926.
- Wierchowski G., *Dzieje klasztoru dominikanów w Sieradzu od lat 30. XIII wieku do 1864 roku*, Sieradz 2012.
- Wierchowski G., *Inwentarz folwarku Piaski z 1755 roku. Przyczynek do dziejów gospodarczych sieradzkich dominikanów w XVIII wieku*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red. A. Markiewicz, M. Miławicki OP, Kraków 2009.

- Wierzychowski G., *Podstawy materialne klasztoru dominikanów w Sieradzu w świetle kopiań kłasztornego z początku XVII wieku*, „Nasza Przyszłość”, 2014, t. 121.
- Wiesiołowski J., *Dominikanie w miastach wielkopolskich w okresie średniowiecza*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, red. J. Kłoczowski, t. I, Warszawa 1975.
- Wiszewski P., *Opieka nad potrzebującymi w śląskich klasztorach żeńskich w średniowieczu*, [w:] *Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*, red. A. Barciak, Katowice 2004.
- Zajchowska A., *Zagadnienia ekonomiczne w zbiorach kazań modelowych z dominikańskich bibliotek kłasztornych w późnym średniowieczu*, [w:] *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013.
- Zdanek M., *Kupno renty w gospodarce krakowskiego klasztoru dominikanów w XV i na początku XVI w.*, [w:] *Mendykanci w średniowiecznym Krakowie*, red. K. Ożóg, T. Gałuszka OP, A. Zajchowska, Kraków 2008